

Benkő András

A 90. zsoltár dallama erdélyi énekeskönyvekben

Amint ismeretes, Szenci Molnár Albert zsoltárkönyve 1607-ben jelent meg Hernornban¹ és előbb szűkebb, majd egyre szélesebb körben vált ismertté. A Szenci Molnár-féle zsoltárfordítások és velük együtt a kölcsönzött francia dallamok elterjedését a görgényi (1643), majd a szatmári, illetőleg a szatmárnémeti zsinat engedélyezte (1646). Misztótfalusi Kis Miklós az általa 1686-ban Amszterdamban saját metszésű betűkkel és kottákkal megjelentetett Zsoltárok előszavában többek között az alábbi sorokat vetette papírra: „Nem méltó, hogy zsoltáraink eleibe függesszük amazt: a franciai nótákra rendeltettek, s a t!öbbit!. Azoktól mi már sokakban messze távoztunk és távozzunk hovatovább inkább-inkább, midőn minden régulák nélkül egyéb nemzeteknek szokások ellen, melyek az éneklést intéző mesterségnek őrizeti által megtartják s követik változatlanul a zsoltároknak egyszer rendelt és bévött igaz nótájokat.”²

Benkő András zenetörténész, a kolozsvári Zeneművészeti Főiskola ny. docense.

Szenci Molnár Albert első kiadása és Misztótfalusi Kis Miklós előszava között mindössze nyolc évtized telt el (1607–1686), sőt, ha az oppenheimi (második) kiadást (1612) vesszük alapul, még kevesebb. Négy évtizeddel az első zsinati jóváhagyás után oly nagy méretű romlás állott be az eredeti zsoltárdallamok intonálásában, hogy Misztótfalusi Kist a fennebbi kifakadásra, a zsoltárokat eredeti francia dallamokkal való megjelentetésre készíteti.

Nem tudjuk nyomon követni lépésről lépésre ezt a dallamromlási folyamatot, de a Megújított Énekeskönyv (1838) már hivatalosan is rögzítette, és hosszú évtizedekre kötelező használatúvá tette a romlott változatokat.³

A zsoltárdallamok közül a legnépszerűbbek és a legerőteljesebb változást szenvedők egyikét, a 90-et (Tebenned bízunk eleitől fogva) emeljük ki, s ennek példáján kíséreljük meg érzékelteni a végbement változásokat, pontosabban a bekövetkezett dallamtorzulást.

¹ *Szenci Molnár Albert költői művei.* [Régi Magyar Költők Tára XVII. század 6] Sajtó alá rendezte Stoll Béla. A dallamokat összeállította Csomasz Tóth Kálmán. Budapest 1971. PSALTERIUM UNGARICUM. Szent Dávid királynak és prófétának száz ötven soltári az franciai nótáknak és verseknek módgyokra most újabban magyar versekre fordítottak és rendeltettek, Szenci Molnár Albert által. — Ennek hangjegyrását vettük át, ezt alkalmazzák a magyarországi énekeskönyvek is az 1948-as Próbáénekeskönyv óta. Vö. 78. számú dallam és a 90. számú szöveg/dallamutalás. Ezt a közlésformát vette át az 1999-es Erdélyi Református Énekeskönyv, Kolozsvár, 90. sz.

² *Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége.* Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléstesi Jakó Zsigmond. Bukarest 1974. 87.

³ *Megújított Énekeskönyv az erdélyi nagyfejedelemségbeli eoangelico-reformata Anyaszentegyház használatára.* Közönséges Zsinat Határozatából s helybenhagyása szerint szerkesztve. Kolozsvárt, 1838. II. rész 47.

I.

Kiindulópontunk az 1607-ben megjelent eredeti francia dallam (vö. a 78. számú dallamot és a 90. számú szöveget). (1. kottasor)

Az eredeti dallam d-dór, a 6. fok kétszeri alterálásával, tehát ez a fok kis- és nagyszext formában egyaránt előfordul. A szextnek ez az ingadozása megmarad századokon át. A második sor végén lévő szinkópa eltűnik, illetőleg átalakul, az alterálások száma emelkedni fog, az első és második sor utolsó előtti hangja vezetőhang-jellegűvé válik, a negyedik sor emelkedő soreleji tetrachordja dūr-jelleget kap.

Hosszabb időn át az eredeti dallamhoz ragaszkodnak énekeskönyveink. Ez látható a kolozsvári énekeskönyvekben (Impressum 1744, két következő kiadásában: 1751, 1761),⁴ ez tapasztalható a Nagyenyedi Halotti Énekeskönyvben (1769),⁵ az 1777-es, illetőleg 1778-as kiadásokban.⁶

Egészen új szemlélet jelenik meg az 1838-as Megújított Énekeskönyvben. A korábban egyes sorok képviselte egységet ütemekre bontja — $\frac{3}{4}$ -es ütembe erőszakolja a dallamot, s így az ütem általánosan elfogadott hangsúlyos egységei további és felesleges kiemeléseket szülnek. A francia eredetiben nem létező, idegen hangok jelennek meg — átfutásként, ritkábban utókaként (119. zsoltár), előkeként (84. zsoltár) vagy késleltetésként (138. zsoltár), legtöbbször kitöltve a lefelé haladó tercet. (2. kottasor)

Ez a díszítési szempont érvényesül a Megújított Énekeskönyv egészében — dicséretekben és zsoltárokból egyaránt, de más-más mértékben, a zsoltárokból az alábbi arányokban:

Új hangok száma a francia zsoltárokból:	0	1	2	3	4	5	6	8
	65	34	5	8	19	1	16	90
		75	42	24	23	50	25	
		105	77	30	33	138	119	
			84	61	66			
			103	141	89			
				142				
Dallamutalás:			35		92			
			62					
			86					
Zsoltárszöv. dicséret-dallamra:								130
Összesen 32 zsoltárban:	1	3	8	6	6	3	3	1 1

⁴ Az Anyaszentegyházbéli közönséges Isteni-Tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv, mely közönségesen Impressumnak nevezetik ... Kolozsvár 1744.

⁵ Halott temetésekorra való Énekek, Mellyek egynehány ide tartozó Soltárokkal egyetemben, a megjobbitott Debretzeni Forma szerént, most legelsőben a Magyar hazáknak hasznokáért a magok tulajdon Nótájokkal s Klávissáival együtt ebben a Formában kiadattak. N[agy]enyeden 1769. XC. zsoltár 83–84.

⁶ Erdélyi Református Énekeskönyv ... 1778., illetőleg ua. 1890. XC. zsoltár.

Ez a dallam volt érvényben az 1838-as énekeskönyv utolsó kiadásáig (1906), tehát hét évtizedig (1838–1907).

Századunk első évtizedében látott napvilágot a Seprődi János által szerkesztett énekeskönyv,⁷ három kiadásban (1908, 1909, 1911). Seprődi az 1838-as Megújított Énekeskönyv alapján végezte munkáját. A szóban forgó zsoltár esetében végrehajtott néhány módosítást, de nem tért vissza az eredeti francia dallamhoz. Módosításai azonban nem volt következetes. Az idegen hangok közül elhagyta a második sor akkordtöltő hangjait (az *Uram szóra*), de megtartotta az ugyanilyen funkcióval szereplő és pontosan ismétlődő két utolsó sorban (vö. az *Uram, téged és Te voltál*, valamint *És te megmaradsz* sorokat). Seprődi a korábbi 3/4-es ütemnemet kicserélte 4/4-esre. (3. *kottasor*)

Ezt a Seprődi-féle változatot vette át 1923-ban az Erdélyi Egyházkerület Énekeskönyve,⁸ mely még napjainkban is érvényben van, a Magyar Református Énekeskönyv (1996)⁹ kötelező használatának bevezetéséig. Ez utóbbival az Erdélyi Egyházkerület visszatér a teljes zsoltárciklus használatához, s az eredeti francia dallamokhoz.

A gyülekezeti énekléssel foglalkozva Pálffy Károly így értékeli a XVIII. század végével kezdődő újítási folyamatot, egészen a Seprődi-féle énekeskönyvekig: „1777-től elkezdődött négyzszeri újítása rendjén a zsoltárokat érte a legnagyobb méltánytalanság, 1777-ben még 150 zsoltárunk van eredeti genfi letétben, hajlítások és melódiaromlások nélkül, 1837-ben csak 32-t vesznek fel agyoncifrázott dalmokkal, énekelhetetlen ütembeosztással. 1908-ban a dallamokat Seprődi János énekelhetővé tette, de nem állította vissza a genfi stílust.”¹⁰

Az erdélyi magyar evangélikus énekeskönyv legfrissebb kiadása az eredeti francia dallamokat alkalmazza,¹¹ az unitárius énekeskönyv az 1923-as református énekeskönyvhöz áll közel,¹² de pl. a 90. zsoltárban más a ritmizálása, és egyetlen hangköz eltéréssel megtartja az eredeti francia dallamot. (4. *kottasor*)

A Királyhágómelléki Református Egyházkerület az 1921-es debreceni kiadásban szereplő dallamot vette át (a maga egyenletes félhangjegy-értéket al-

⁷ *Egyházi Énekeskönyv ... az Erdélyi Ref. Egyházkerület használatára*. Kolozsvár 1908., XC. zsoltár.

⁸ *Református Egyházi Énekeskönyv az erdélyi református Egyházkerület használatára*. Kizárólagosan kötelező használatra megállapított kiadás. Kolozsvár 1923. Kimaradt belőle az 52. és 53. számú ének. Ennek teljes kiadása 1943-ban látott napvilágot, ez utóbbit 1995-ben hasonmás-kiadásban jelentette meg az Egyházkerület. Vö. 244. sz., XC. zsoltár.

⁹ *Magyar Református Énekeskönyv*. Kiadja a Magyar Református Egyházak Tanácskozó Zsinata. Budapest 1996. 90. sz. — Ezt vette át és adta ki az Erdélyi Református Egyházkerület: Kolozsvár 1999. 90. sz.

¹⁰ Pálffy Károly: „Gyülekezeti éneklésünk történeti alakulása és jelen helyzete”, *Református Szemle* 1980/5–6. sz., 280. l.

¹¹ *Evangélikus Énekeskönyv*. A Romániai Zsinatpresbiteri Ágostai Hitvallású Evangélikus Egyház magyarajkú gyülekezeteinek énekeskönyve. Szerk. Kovács László-Attila. Kolozsvár 1994. 272. sz., 280. l.

¹² Unitárius Énekeskönyv. Tizenegyedik kiadás. Kolozsvár 1994. 199. sz., 176. l.

kalmazó jellegével).¹³ (5. kottasor) Tudomásunk szerint ez az egyházkerület is az 1996-os kiadás, s így az eredeti forma alkalmazása mellett döntött.

II.

A dallam módosításával együtt járt a ritmus változása is. Az eredeti nyolcadnegyed mozgást negyed-fél mozgássá módosították, illetőleg egyenletes félértékűvé alakították.

A 90. zsoltár eredeti, francia ritmusa voltaképpen az 1. és 2. sor ritmusának variált ismétlése: az első soré az 5–6., a második soré a 3–4. dallamsorban érvényesül.

Ez a ritmusanyag 1838-cal kezdődőleg a kottamellékleten nyomon követhető módon jelenik meg a fontosabb énekeskönyvekben.

Amint látható, az 1921-es énekeskönyv leegyszerűsített változata megjelenik a királyhágómelléki énekeskönyvben (1926–92, illetve napjainkig). Kodály Zoltán a francia eredetit augmentálja (1944), a többi énekeskönyv vegyesen alkalmaz negyed-fél-pontozott fél és egész hangértéket, a $\frac{3}{4}$ -es és a $\frac{4}{4}$ -es ütem keretében.

A zsoltáryanag szinte négy évszázados erdélyi létében három szakasz körvonalazódik:

a) Az eredeti dallamanyag jelenléte — egyre több módosítással mind a dallamban, mind a ritmusban. Két évszázadon át fokozatosan gyűltek fel az idegen elemek, melyeket a Megújított Énekeskönyv szentesített (1607–1837).

b) Az első szakaszban felbukkant és lassan általánossá vált eltérések, torzulások zsinati jóváhagyással jelennek meg a Megújított Énekeskönyvben és nyolc évtizeden át (1838–1908), illetőleg némi módosítással másfél századon át volt érvényben (1838–1999).

c) Visszakanyarodás a zsoltárok eredeti alakjához (1996, ill. 1999). E folyamatban serkentőleg hatott Kodály Zoltán említett kiadása, s főleg az 1948-as Próbáénekeskönyv, mely a teljes zsoltáryanag bevonását is érzékeltette (Erdélyben az Impressum óta egyre csökkent az énekeskönyvekbe felvett zsoltárok száma). Az eredeti zsoltáryanaghoz való visszatérést példázza az Erdélyi Egyházkerület 1999-es Énekeskönyve, mely a Magyar Református Énekeskönyvet használta forrásul.

¹³ *Énekeskönyv Magyar Reformátusok használatára*. A Zsinat által kötelező használatra megállapított kiadás. Debrecen [1921]. XC. zsoltár, illetőleg *Énekeskönyv a Királyhágómelléki Református Egyházkerület által kötelező használatra megállapított kiadás*. H. n. 1992. XC. zsoltár, 97. l.

The image displays a handwritten musical score for Psalm 90, organized into five systems. Each system consists of five staves. The notation is in treble clef. The first system includes the following annotations: 1607, 1838, 1908, 1923, (1921), 1926, and 1994. The second system includes the annotation 'un. 6.'. The score features various time signatures, including 3/4, 2/4, and 3/8. The notation includes quarter notes, eighth notes, and sixteenth notes, with some notes beamed together. There are also rests and dynamic markings such as accents (^) and slurs. The manuscript shows signs of age, with some ink bleed-through and slight fading.

The musical score is presented in five systems, each containing three staves. The notation is as follows:

- System 1:** The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). It contains a sequence of eighth and quarter notes. The second staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The third staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fourth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fifth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note.
- System 2:** The first staff has a treble clef and a key signature of one flat. The second staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The third staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fourth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fifth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note.
- System 3:** The first staff has a treble clef and a key signature of one flat. The second staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The third staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fourth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fifth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note.
- System 4:** The first staff has a treble clef and a key signature of one flat. The second staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The third staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fourth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fifth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note.
- System 5:** The first staff has a treble clef and a key signature of one flat. The second staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The third staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fourth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note. The fifth staff has a treble clef and a key signature of one flat, with a fermata over the final note.